

МОНАРХІЯ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ

MONARCHY AS A SPECIAL FORM OF GOVERNMENT

Хаустова М.Г., к.ю.н.,

доцент кафедри теорії та філософії права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Терещук Д.С., курсант II курсу

Інститут підготовки юридичних кадрів для органів Служби безпеки України

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті проаналізовані основні ознаки монархії як особливої форми державного правління. Монархія – це одна з найдавніших форм правління, що бере свій початок з епохи єгипетських фараонів і шумерських правителів і зберігається донині. Це свідчить про її здатність існувати в різних історичних, економічних, політичних і світоглядних умовах розвитку суспільства. Натепер кількість монархій у світі досить велика, які не лише існують у сучасних умовах, але й продовжують відновлюватися. Визначено, що монархія існує на основі трьох основних принципів: безстроковості (довічність), престолонаслідування та непогіршності трону (безвідповідальність). Виокремлені її різновиди (абсолютна, дуалістична, конституційна, парламентська), розкрито внутрішній зміст кожного з них. Деталізовано викладаються визначальні ознаки форм правління двох типів монархій – абсолютних і обмежених. Метою публікації є спроба дослідження особливостей систем монархічного правління, виявлення визначальних ознак абсолютних і обмежених монархій, особливостей їх розподілу на своєрідні типи, а також виявлення й характеристика основних тенденцій їхньої еволюції. На підставі викладеного матеріалу автор приділяє увагу дослідженню змісту і форми (системи) правління арабських монархій, абсолютних і обмежених. Визначені чинники формування та еволюційні тенденції арабських монархій. З'ясовуються об'єктивні причини збереження абсолютних і реставраційних прагнень обмежених монархій, в арабських країнах зокрема, які полягають у слабкості громадянського суспільства, відсутності демократичних традицій, підсилення ісламу, його розпаді на численні течії, загрозі радикалізму, специфічній відмінності політичних структур, традиціоналізму, авторитаризму управління, консультативно-дорадчого характері урядів і парламентів тощо. Проаналізовані аспекти співпадіння та відмінностей між сучасними обмеженими монархіями та парламентською республікою. Проаналізовано теоретичні проблеми монархічної форми правління, а також розглянуті ідеї вітчизняних та зарубіжних дослідників одноособових моделей організації публічної влади у державі. Підкреслюється, що принцип єдиновладдя являє собою досить вагомий альтернативу сучасній парламентській демократії у її республіканському оформленні. Теоретична значущість дослідження полягає у тому, що усуваються протиріччя та неточності у розумінні монархічної форми правління, які сприяють ототожненню її із республікою. Визначено основне соціальне завдання монархії – це захист та гарантування прав індивідів.

Ключові слова: форма правління, монархія, парламентська монархія, дуалістична монархія, республіка, Арабський світ, іслам, шариат.

The main features of the monarchy as a special form of state government are analyzed in the article. The monarchy is one of the most ancient forms of government that dates back to the era of the Egyptian pharaohs and Sumerian rulers and is preserved to this day. It testifies to its ability to exist in different historical, economic, political and world-view conditions of society. Today, the number of monarchies in the world is quite large, which not only exist in the present day, but continues to recover. It is determined that the monarchy exists on the basis of three basic principles: termlessness (life), inheritance and infallibility of the throne (irresponsibility). Its varieties (absolute, dualistic, constitutional, parliamentary) are distinguished, the inner content of each of them is revealed. The defining features of the forms of government of two types of monarchies – absolute and limited – are set out in detail. The purpose of the publication is an attempt to study the features of systems of monarchical rule, to identify the defining features of absolute and limited monarchies, the features of their division into peculiar types, as well as to identify and characterize the main trends of their evolution. Based on the above material, the author pays attention to the study of the content and form (system) of the reign of Arab monarchies, absolute and limited. The factors of formation and evolutionary tendencies of Arab monarchies are determined. Objective reasons for maintaining the absolute and restorative aspirations of limited monarchies, in Arab countries in particular, are found in the weakness of civil society, the absence of democratic traditions, the intensification of Islam, its disintegration into numerous trends, the threat of radicalism, specific structural differences, distinctive differences authoritarian governance, the consultative and advisory nature of governments and parliaments, etc. Aspects of coincidence and differences between contemporary limited monarchies and the parliamentary republic are analyzed. Theoretical problems of the monarchical form of government are analyzed, as well as the ideas of domestic and foreign researchers of one-person models of organization of public power in the state. It is emphasized that the principle of unity is a reasonably weighty alternative to modern parliamentary democracy in its republican design. The theoretical significance of the study is that it eliminates contradictions and inaccuracies in the understanding of the monarchical form of government that contribute to its identification with the republic. The main social task of the monarchy is to protect and guarantee the rights of individuals.

Key words: form of government, monarchy, parliamentary monarchy, dualistic monarchy, republic, Arab world, Islam, Sharia.

Актуальність проблеми. У XXI столітті питання дослідження монархічної форми правління, її природи, сутності та інститутів не втратило своєї актуальності. Монархія – це одна з найдавніших форм правління, що бере свій початок з епохи єгипетських фараонів і шумерських правителів (III–II тисячоліття до н.е.) і зберігається донині. Це свідчить про її здатність існувати в різних історичних, економічних, політичних і світоглядних умовах розвитку суспільства. Натепер кількість монархій у світі досить велика, які не лише існують у сучасних умовах, але й продовжують відновлюватися. Тому про занепад монархічної форми правління у сучасному світі говорити не варто. Вона залишається непорушною та традиційною формою правління як для європейських країн, так і для країн усього світу.

Метою роботи є вироблення загального, несуперечливого розуміння категорії монархічної державності.

У самому терміні монархія безпосередньо відображений її зміст (лат. *monarchia* від давн.-грец. *μοναρχία* – «єдиновладдя»: *μόνος* – «один, єдиний» і *αρχή* – «влада, правління»), тобто моноправління, і характеризувався стійкістю, стабільністю, довготривалістю, оскільки зумовлювався сутністю держави станово-кастового суспільства, його монократичною формою [1, с. 255]. Історія державно організованого суспільства свідчить, що монархія як історична форма державного правління є однією з найдавніших. Вона склалася ще на зорі появи держави в суспільствах ранніх землеробських культур. Тут організація влади, що здійснювалася на жорстко централізованій

основі, була найбільш ефективною, зрозумілою, відповідала найсуворішій регламентації сільськогосподарського виробництва, духовному світові хліборобів-общинників.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, монархія існує на основі трьох основних принципів: безстроковості (довічність), престолонаслідування та непогіршеності трону (безвідповідальність). 1. *Безстроковість* означає, що влада монарха не обмежується певним строком повноважень. Є лише два способи припинення повноважень монарха: смерть чи зречення. Останнє означає, що монарх добровільно припиняє свої повноваження і більше не вважається главою держави. 2. *Престолонаслідування* означає, що монарх, як правило, здобуває свою владу у спадок від попередників. З цієї точки зору безумовний інтерес становить Ватикан. Як відомо, «князі церкви» обирають Папу. Водночас вважається, що Папа, обираючи собі нове ім'я, позбавляється минулого, успадковуючи свій трон від апостола Петра. Така система є в Малайзії й Об'єднаних Арабських Еміратах, своєрідних федеративних виборних монархіях. У кожній із цих держав глава держави перебирається раз на п'ять років. Це зближає главу держави – монарха з президентом, а монархічну форму правління з республіканською. Однак обидві держави залишаються монархіями, тому що главою держави не може бути обраний будь-який громадянин, що відповідає виборчим вимогам, а тільки один з «місцевих монархів» – правителів складових частин федерації. У Малайзії дев'ять із 13 суб'єктів федерації очолюються спадкоємними султанами (керування в чотирьох інших організоване інакше), тільки ці дев'ять утворюють Раду правителів, що раз на п'ять років обирає главу держави [2]. Історії також відомі декілька випадків, коли обирали монарха: у наддержаві Середньовічної Європи – Речі Посполитій, коли монарх (король) обирався на засіданнях сейму, у Візантії, в Екваторіальній Африці дотепер рада старійшин обирає племінних королів строком на рік, а через рік ця рада знову підтверджує або не підтверджує повноваження обраного правителя. Саме такі факти дають підстави деяким науковцям виділяти виборну монархію.

3. *Третій принцип – непогіршеність трону* – означає, що монарх не несе відповідальності перед своїми підданими. Не буде помилкою зазначити принципи доповнити такими ознаками, як первинність, володарювання за власним правом, наявність символів монаршої влади. Сучасна юридична наука визначає, що у світі нині існує більше 40 монархій. За деякими джерелами їх усього 45: у Європі – 12 (Андорра, Бельгія, Ватикан, Великобританія, Данія, Іспанія, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди, Норвегія, Швеція), в Америці – 10 (Канада, Антигуа й Барбуда, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Гренада, Сент-Вінсент і Гренадини, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Ямайка), в Австралії та Океанії – 6 (Австралія, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу); в Азії – 13 (Бахрейн, Бруней, Йорданія, Малайзія, Непал, Камбоджа, Кувейт, Катар, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Саудівська Аравія, Таїланд, Японія); в Африці – 3 (Лесото, Марокко, Свaziленд) [3, с. 144–145]. До цього переліку можемо додати в Азії – Бутан, в Океанії – Острови Кука та Ніуе. Слід акцентувати увагу на тому, що вищенаведений перелік монархічних держав і їх видовий поділ відображає сучасну державно-правову дійсність досить умовно, оскільки не всі вони володіють необхідними ознаками для їх віднесення до монархічного типу. Навіть зазначені традиційні для монархії ознаки (спадковість, безстроковість та безвідповідальність глави держави) не характерні для всіх без винятку цих держав. Тому цілком беззаперечно доречно вважати тезу про те, що реальною монархією є лише та держава, де зосереджена в руках її глави (монарха) політична влада «поширюється на всі сфери державної діяльності, є руйнівною силою всього державного» [4, с. 24]. Тільки абсолютна монар-

хія являє собою різновид монархічної форми державного правління, що характеризується юридичним і фактичним зосередженням усієї повноти державної влади (законодавчої, виконавчої, судової), а також духовної (релігійної) влади в руках монарха. Залежно від обсягу й характеру повноважень глави держави, повноти його влади, від статусу парламенту сучасні монархічні держави поділяються на абсолютні, дуалістичні (перехідний різновид) та обмежені (конституційні, парламентські, які засновані на такій моделі поділу державної влади). Оскільки абсолютна монархія і є монархією як такою, то необхідно проаналізувати перш за все саме цей різновид монархічної форми державного правління. Отже, абсолютна монархія (от лат. *absolutus* – безумовний) – це форма державного правління, за якої вся повнота державної влади сконцентрована в руках глави держави (монарха), який через свій особливий статус (первинність, спадковість владних повноважень, безстроковість і безвідповідальність) одноосібно володарює в державі. З точки зору загальної класифікації форм державного правління найважливіше значення мають юридичні ознаки абсолютної монархії, які можна виділити поряд з розглянутими загальними рисами, а саме:

1. Монарх є джерелом державної влади, суверенітет формально і фактично належить виключно йому, тому саме в його руках зосереджується вся повнота цієї влади, що дає підстави вважати монарха наддержавною інституцією з необмеженою владою, компетенція якої не підлягає регламентації. Влада монарха верховна, суверенна, не знає обмежень і поширюється на всі сфери державної діяльності.

2. Відсутність поділу державної влади на законодавчу, виконавчу й судову гілки, тому встановлюється єдиновладдя (необмеженість влади) [5, с. 502] – державна влада, яка характеризується інституціональною, функціональною, суб'єктною (персональною) єдністю своїх органів, керівництво яких сконцентроване в руках глави держави – монарха. Монарх є єдиним або верховним законодавцем, бо тільки за його волевиявленням нормативні приписи можуть набувати силу закону; монарх є верховним суддею, від його імені здійснюється правосуддя, він володіє і правом помилування; формує уряд, призначає й звільняє посадових осіб виконавчої влади, уряд несе перед ним відповідальність.

3. Наявність розгалуженого бюрократичного апарату для здійснення державної політики, відповідального тільки перед монархом. У разі абсолютизму держава досягає найвищого ступеня централізації, утворюються розгалужений бюрократичний апарат, регулярна армія й поліція.

4. Відстороненість народу від участі в управлінні загальнодержавними справами. Сам народ, який розглядається як об'єкт державно-владного впливу, зобов'язаний беззаперечно підкорюватися владі монарха, а відносини людини й держави опосередковуються через правовий стан підданства. Організаційних форм, за допомогою яких народ міг би безпосередньо приймати державно-владні рішення, фактично немає.

5. Монарх не несе конкретної політичної та юридичної відповідальності за результати свого правління, а за помилки і зловживання в державному керівництві відповідають державні чиновники. Більше того, повна політична та юридична безвідповідальність монарха за абсолютизму доповнюється відсутністю контролю за його верховною владою з боку суспільства. Абсолютні монархії нині збереглися здебільшого на арабському Сході. З цього випливає, що причинами живучості такої форми правління є соціально-економічна база і відсутність гострих соціальних суперечностей. Зосередження різних видів монархій є насамперед Аравійський півострів, народи якого тільки в другій половині XX ст. стали складатися в нації і через це сприйняли законодавче закріплення влади правлячих

династій як цілком природне, історично виправдане явище [6, с. 258]. Через патріархально-племінну свідомість вони виходили з того, що висування певного сімейства в лідери здійснювалося за згодою одноплемінників, а традиціоналістське сприйняття диктувало їм лояльність стосовно такого лідера. Стійкість монархій у цих країнах достатньо мірою кореспондується із суспільно-політичною свідомістю, культурно-історичною матрицею населення, що відповідає певному рівневі їх соціально-політичного розвитку [7, с. 173].

Дуалістична монархія (лат. *dualis* – двоїстий [8, с. 208]) – це форма державного правління, за якої влада монарха обмежена законодавчими повноваженнями парламенту. Такі монархії інколи називають дарованими, оскільки дуже часто вони виникали внаслідок видання указу монарха про дарування представницькому органу народу (парламенту) законодавчих повноважень (наприклад, Росія з 1905 по 1917 рік, Пруссія у XIX столітті). Історично першим прикладом дуалістичної монархії слід вважати Англію з моменту утворення в ній парламенту й приблизно до другої половини XIX ст., коли відбувся остаточний перехід до парламентської форми державного правління. Відомо, що перший парламент в Англії був скликаний лідером баронів, котрі виступили проти короля Генріха III, Симоном де Монфором у 1265 році, у якому засідали по два лицарі від кожного графства й по два представники від кожного міста, що поклало початок становому представництву в Англії. Незважаючи на поразку баронів надалі, король зберіг парламент. Уже із середини XIV століття парламент став ділитися на Палату лордів і Палату общин [9, с. 173]. Дуалістичні монархії в інших частинах світу стали з'являтися наприкінці XIX – на початку XX століття. Звичайно називають три такі характерні приклади: Німеччину (за Конституцією 1871 року), Японію (за Конституцією 1889 року), Росію (за Основними державними законами 1906 року). В історично перших дуалістичних державах склалися ті істотні ознаки цієї форми державного правління, наявність яких дає змогу виділяти сучасні дуалістичні монархії.

По-перше, виконавча влада в дуалістичній монархії належить главі держави – монархові.

По-друге, виконавча влада главі держави належить одноосібно. Уряд, що розуміється як колегіальний орган виконавчої влади, у цих формах державного правління відсутній або діє орган, що має лише деякі ознаки уряду. Стосовно сучасних дуалістичних монархій в юридичній науці немає єдиної думки [9, с. 91–92]. Найчастіше при цьому заперечується сам дуалізм за такої монархії. Стверджується, наприклад, що в дуалістичній монархії монарх має реальні й значні прерогативи, а парламент є дорадчим органом при монархові [10, с. 182]. Вважається також, що поділ державної влади тут суто формальний, монарх продовжує користуватися безконтрольною владою, або що поділ державної влади між монархом і парламентом є формально юридичним, а парламент фактично підкоряється монархові, або що виникає деякий поділ влади монарха й парламенту у разі домінування монарха, що закріплюється в конституції.

Теоретичні права й держави звичайно обмежуються перерахуванням дуалістичних монархій в історичному минулому й взагалі не згадують про сучасні дуалістичні монархії. Набагато більше відомостей про сучасну дуалістичну монархію дають представники науки конституційного права. Так, В. Чиркін вважає, що дуалістичних монархій у чистому вигляді немає. Є тільки змішані форми дуалістичної й парламентської монархії з перевагою елементів або першої, або другої. У першому випадку як приклад він наводить Йорданію до реформ 1990-х років, а в другому – Марокко [11, с. 460]. С. Камінський, котрий досліджував монархічні держави Арабського Сходу, до дуалістичних монархій цього регіону відносить Кувейт, Бахрейн, Йорданію й Марокко, вважаючи, що вони за сво-

їми конституціями більш наближені до парламентських. Наприклад, у Кувейті монарх – емір – за Конституцією здійснює виконавчу владу разом з урядом – радою міністрів, призначає прем'єр-міністра і за його рекомендацією інших міністрів. Члени уряду несуть колективну відповідальність перед еміром і парламентом та індивідуальну відповідальність перед еміром [12, с. 56]. Інші вчені називають дуалістичними монархіями Йорданію, Марокко й Кувейт [13, с. 24]. М. Сапронова зазначає, що у низці країн Азії й Африки обмежені монархії діють у вигляді дуалістичних монархій (наприклад, у Марокко, Йорданії тощо). Це первісна форма обмеженої монархії [14, с. 182]. Дуалістична монархія є виразом компромісу між пануючою верхівкою суспільства й іншою його частиною, в якому перевага все-таки залишається за монархом і його оточенням. Її можна розглядати як перехідну форму від абсолютної монархії до конституційної і парламентської. Дуалістична монархія об'єднує в своїй владній структурі як елементи монархії, так і елементи республіки. Серед перших – те, що главою держави є монарх, який володіє основними прерогативами у сфері виконавчої влади (формує уряд, відповідальний перед ним, керує збройними силами, поліцейськими та іншими правоохоронними органами країни тощо), може призначати членів верхньої палати парламенту, розпускати останній, накладати вето на прийняті парламентом законопроекти. Наявність парламенту, який формується частково на основі загальних виборів, його можливість обмежувати повноваження монарха в законодавчій та урядовій – у виконавчій сферах через інститут парламентської відповідальності – вказують на існування в таких державах рис республіканської форми державного правління. Згадані елементи так чи інакше відображені у формах правління таких держав, як Бутан, Йорданія, Кувейт, Марокко, Тонга.

У межах дуалістичної монархії як перехідної форми державного правління можна було б визначити певні видові відмінності (наприклад, форми правління таких держав, як Бутан, Тонга, Кувейт, що характеризуються переважанням в їхній системі монархічних елементів, а в Йорданії та Марокко досить розвинутими є республіканські елементи, представлені парламентом), але вони не дають можливості сформувати чіткі та стійкі види зазначеної перехідної форми державного правління [15, с. 117–122]. Це, однак, є цілком зрозумілим, оскільки як абсолютна монархія, так і дуалістична монархія є досить динамічними видами, рух яких закономірно спрямований у бік республіки. Слід підкреслити, що сучасні монархії зазнали істотних модифікацій, що відрізняють їх від монархій минулого. Загальна тенденція пов'язана з обмеженням влади монарха. У розвинутих країнах інститут монархії скрізь став безвладним інститутом. У країнах, що розвиваються, монархію прагнуть прикрасити деякими сучасними термінами. У конституціях говориться про «демократичну і соціальну» монархію (Конституція Марокко 1972 р.), про «конституційно-монархічне» королівство (Конституція до проголошення його республікою), монархи дарують конституції там, де їх раніше не було (наприклад, Саудівська Аравія 1992 р., Оман 1996 р.), створюють подобу парламентських інститутів (Національні збори в ОАЕ). У деяких країнах, що розвиваються, введені інститути, що демократизували монархічну форму правління (Непал, Йорданія, Кувейт та ін.).

Враховуючи специфіку арабських країн, а також співставляючи зміст конституцій різних країн, можна виявити особливості їх використання правителями абсолютних монархій (для збереження справді абсолютних повноважень) і реставраційні тенденції в обмежених монархіях. Так, можливо встановити, що в низці абсолютних монархій Саудівська Аравія є теократичною, найбільш консервативною і традиціоналістською, ОАЕ – федеративною обмеженою монархією особливого типу, Марокко – про-

сто конституційна монархія, Кувейт – квазіконституційна монархія, Йорданія – проміжний тип між дуалістичною і парламентарною монархією. Формування арабських монархій зумовлювалось історичними чинниками, внутрішніми впливами і тиском міжнародних обставин. У цьому процесі чітко проглядає роль історичних обставин у формуванні «сучасного статусу глави держави» Перської затоки. Повноваження монарха як глави держави формувались у цих країнах паралельно із процесом її утворення, розвитком династичних зв'язків та впливів племінних традицій. «Існуючі і дотепер династії Кувейту, Бахрейну, Катару й ОАЕ з'явилися в умовах племінного ладу». Незважаючи на це, сучасні абсолютні монархії порівнюються з традиційними феодалними державами. Однак вони існують не за рахунок експлуатації селянства, а нафтових ресурсів та фінансових коштів. Учорашні феодалні клани стали промисловцями та фінансовими компаніями, яким потрібна потужна влада. За таких умов монархія постає у суспільстві як сильний інститут для інтеграції та стабілізації, перетворюючись одночасно на етатизм та авторитаризм. Певну роль у формуванні арабських монархій відігравали й вчорашні метрополії, які концентрацією постколоніальної влади прагнули знешкідити дезінтеграційні тенденції багатоконфесійного й поліетнічного світу. Практично ж вирішити зазначені завдання могла лише держава, і для законодавчого забезпечення такої можливості постала необхідність прийняття конституції і створення бюрократичного апарату. Так, прийняття конституції в ОАЕ було продиктовано необхідністю юридичного оформлення федерації; в Омані – узаконення світської і духовної влади в руках правителя, а також гарантію абсолютизму Великобританії та США; у Саудівській Аравії цей процес відбувався на підставі релігійної течії ваххабізму і під тиском США. Монархічні арабські держави змушені адаптувати механізм влади і політичну надбудову до глобальних тенденцій світового розвитку. Абсолютні монархії мають свої конституції, однак вони лише формулюють принципи абсолютистських режимів. Конституції монархій, абсолютних і обмежених, використовуються главами держав в інтересах правлячої верхівки країн. Самі конституції закріплюють всю владу виключно за монархами – законодавчу, виконавчу, судову і часто релігійну. Основні закони декларують, що над ними підноситься Коран і Сунна, а шариат є найважливішим джерелом права. Використовуючи їх, правителі абсолютних монархій прагнуть зберегти цю систему правління, а в обмежених – повернути абсолютизм.

Обмежені монархії залежно від джерела обмеження влади монарха традиційно поділяються на станово-представницькі, парламентські та конституційні. В умовах станово-представницької монархії влада монарха обмежена органом станового представництва. Ця форма монархії існувала в період формування централізованих держав у Європі, в епоху Відродження і Реформації (XII–XVII ст.). Щоб зрозуміти сутність цієї монархії, слід пригадати, що таке стан. Як правило, під станом розумілася соціальна група докапіталістичних суспільств, що має закріплені у звичаї чи законі успадковані права та обов'язки. Прикладами станово-представницької монархії є Франція XII–XVII століть, коли владу короля дещо обмежували Генеральні Штати. Як відомо, французьке суспільство поділялося на три стани, представники яких утворювали окремі палати в Генеральних Штатах, і рішення виносилися по палатах. Важливими повноваженнями Генеральних Штатів були їх повноваження у сфері фінансів [16, с. 167–168]. Парламентську монархію часто називають конституційною. Так, наприклад, Р. Ромашов вживає поняття «конституційна (парламентарна) монархія», а І. Ракитська пише про конституційну парламентську монархію. Деякі автори в поняття конституційної або обмеженої монархії включають і дуалістичну й парламентську монархію.

Досить часто підставою виділення конституційної монархії вважається теза про те, що в конституційних монархіях влада монарха обмежена конституцією (Бельгія, Швеція, Іспанія та ін.), а в парламентських за відсутності писаної конституції як окремого акта – повноваженнями інших державних органів, передусім парламенту (наприклад, Великобританія). У літературі є пропозиції називати обидва ці різновиди терміном «представницька монархія». Справедливо буде зазначити певну формальність або умовність виділення цих різновидів обмеженої монархічної форми державного правління, по-перше, через те, що модель організації вищих державно-владних інститутів у цих різновидах суттєво не відрізняється одна від одної, щоб мати підстави для їх виділення. Тому такі країни, як Великобританія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Швеція, Норвегія, Данія, Японія та інші, належать до числа демократичних держав і є конституційними парламентськими монархіями. Причому всі вони являють собою високорозвинені країни із цілком демократичним політичним режимом. По-друге, що вже неодноразово зазначалося, з погляду реалізації принципу поділу державної влади обидва названі сучасні різновиди обмеженої монархії не відрізняються від парламентських республік, оскільки монарх тут є главою держави і здійснює виключно представницькі функції. Щодо нього діє формула: «монарх царює, але не править», усі акти, які видаються від імені монарха, створюються виконавчою владою і попередньо схвалюються міністрами. Займаючи позицію над партійними й політичними конфронтаціями дня, монарх виступає символом національної єдності й історичного минулого. Головною політичною фігурою у державі є, як правило, прем'єр-міністр, який обирається парламентом і формально затверджується монархом. Так, наприклад, у Великобританії монарх своїм указом призначає того прем'єр-міністра, якого обере парламент. Подібні монархії в умовах сучасності є демократичними державами, в яких реалізовані на практиці такі демократичні принципи, як виборність, поділ державної влади, підконтрольність і підзвітність влади народу тощо. Монарх виступає своєрідним історичним атрибутом цих суспільств, «батьком нації», сприяє повазі до історичного минулого і власної державності.

Парламентська республіка й монархія розрізняються насамперед щодо формального походження владних повноважень глави держави [17, с. 438–439]. Якщо президент здійснює повноваження на основі мандата, отриманого за результатами виборів, то монарх володарює за власним правом, визначеним у порядку престолонаслідування. Одні автори ці варіанти однієї й тієї ж форми правління об'єднують поняттям «парламентський режим», другі – «парламентські країни» або «країни з парламентською формою правління», інші – «парламентське правління». Деякі дослідники взагалі не вважають парламентарну монархію монархічною формою правління на тій підставі, що уряд несе відповідальність не перед монархом, а перед парламентом.

Така сутність різновиду обмеженої монархії – парламентської монархії – породжує певну колізію визначення самої монархії в сучасній юридичній літературі. З одного боку, монархію визначають як державу з одноособовою владою монарха. Так, на думку В. Хропанюка, монархія – це така форма правління, за якої верховна державна влада здійснюється одноосібно й переходить, як правило, у спадщину [18, с. 183]. З іншого боку, у низці сучасних визначень монархії підкреслюється, що верховна державна влада може зосереджуватися в руках монарха не тільки повністю, а й частково [19, с. 74].

Не пояснює сутність сучасної парламентської монархії й республіки також твердження про те, що за монархічної форми правління джерелом влади і її носієм є монарх, а за республіканської – джерелом влади оголошується народ,

а її носієм – виборні державні органи. Так, у конституціях низки європейських парламентських монархій із приводу джерела влади або суверенітету говориться саме зворотнє. Наприклад, ст. 33 Конституції Королівства Бельгія встановлює, що всі влади виходять від нації (народу). Відповідно до ч. 2 ст. 1 Конституції Королівства Іспанія носієм національного суверенітету є іспанський народ – джерело державної влади. Згідно зі ст. 32 Конституції Великого герцогства Люксембург суверенітет належить націям; Великий герцог здійснює його відповідно до цієї Конституції й законів країни; він не має інших повноважень, крім тих, які офіційно покладені на нього Конституцією й особливими законами, прийнятими на підставі Конституції. Виборні органи державної влади передбачені не тільки в республіці, але й у парламентській монархії. До них насамперед належать представницькі органи законодавчої влади (парламенти). Водночас у республіках з антидемократичним політичним режимом вибори як парламенту, так і глави держави є суто формальними. Однією з відмінних ознак монархії, на яку ми також вказували, нерідко вважають юридичну безвідповідальність монарха. При цьому йдеться насамперед про так звану контрасигнацію актів монарха, яка означає, що ці акти підлягають скріпленню підписом прем'єр-міністра або іншого міністра, які їй відповідають за дію цих актів. Однак контрасигнація передбачена також і у парламентських республіках відносно актів президента. Відмінною рисою республіки вважають можливість дострокового припинення повноважень представників державної влади. Однак, наприклад, в європейських монархія передбачена відставка уряду й навіть відсторонення від влади монарха за рішенням парламенту. Так, у конституціях більшості європейських парламентських монархій передбачена можливість відсторонення монарха від виконання своїх повноважень у разі виявленої нездатності до управління. Як правило, після того як монарх буде здатний здійснювати свої обов'язки, він може бути відновлений у своїх правах. У всіх цих випадках відповідні рішення приймає парламент. Так, наприклад, у 1989 році був відсторонений від посади, а потім відновлений у своїх правах король Бельгії Бодуен. Формальним приводом до цього послужила відмова монарха підписати закон про легалізацію абортів [20, с. 180].

Висновки. Таким чином, не можна не погодитися з тими авторами, які вважають, що основне розходження між монархією, уточнено – обмеженою парламентською монархією, й республікою полягає в способі й умовах заміщення поста глави держави – монарха в монархії

й президента в республіці. За всіма іншими ознаками парламентські монархії нічим не відрізняються від парламентських республік, тому можна стверджувати, як уже зазначалося, що монархією за своєю сутністю є лише абсолютна монархія, а дуалістична – перехідний різновид, який, з одного боку, різні дослідники відносять як до абсолютних, так і до обмежених монархій, а з іншого – вказують, що він по суті не відрізняється від президентських республік, які також називають дуалістичними.

Всі перераховані форми державного правління засновані на принципі поділу державної влади, звичайно, окрім абсолютної монархії, однак способи його реалізації в кожній із цих форм різні [21, с. 62]. Так, якщо законодавча влада за всіх цих форм державного правління здійснюється парламентом, то виконавча влада за дуалістичних монархій і президентських республік здійснюється главою держави (монархом або президентом), за парламентських форм – урядом, а за змішаних республік – главою держави й урядом спільно. Оскільки поділ державної влади є ознакою саме правової демократичної держави, то реальні республіки (президентська, парламентська й змішана) й обмежені (парламентські) монархії належать до форм правління правової держави. Водночас у неправовій державі діє принцип єдиновладдя. Відповідно до цього й форми правління неправової держави є єдиновладними, причому це стосується як реальної монархії, так і номінальної республіки.

Отже, проаналізувавши теоретичні проблеми монархічної форми правління, а також розглянувши ідеї вітчизняних та зарубіжних дослідників одноособових моделей організації публічної влади у державі, необхідно відзначити, що принцип єдиновладдя являє собою досить вагому альтернативу сучасній парламентській демократії у її республіканському оформленні, оскільки навіть «розподіл влади є початком боротьби», – зазначав Г. Гегель, який закінчується тим, що одна влада підпорядковує собі іншу, створює перш за все за допомогою такого підпорядкування єдність, який би характер останнє не мало, і тільки таким чином рятує існування держави. Властивості, якими має бути наділена верховна влада, співпадають із природними характеристиками монархії: сильна влада, політична єдність, існування поза партіями та приватними інтересами, високий ступінь моральної відповідальності, впевненість у своїй силі, що надає мужність на протидію всім випадковим впливам, здатність до масштабних перетворень. Все це дає змогу вирішувати її основне соціальне завдання, яке передусім полягає у тому, щоб захищати та гарантувати права індивідів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сравнительное конституционное право : учебное пособие / отв. ред. В.Е. Чиркин. Москва : Междунар. отношения, 2002. 655 с.
2. Див. напр.: Терещук М.М. Різновиди монархічної форми правління: порівняльна характеристика. *Держава і право. Юридичні і політичні науки* : зб. наук. праць. Київ : Ін-т держави і права НАН України ім. В.М. Корецького, 2007. Вип. 38. С. 139–148; Сухонос В.В. Методологія правового дослідження монархічної форми правління: термінологія і класифікація постіндустріальної епохи. *Методологічні проблеми правової науки* : матеріали міжнар. наук. конф., Харків, 13–14 грудня, 2002 р. Харків : Право, 2003. С. 158–168.
3. Терещук М.М. Різновиди монархічної форми правління: порівняльна характеристика. *Держава і право. Юридичні і політичні науки* : зб. наук. праць. Київ : Ін-т держави і права НАН України ім. В.М. Корецького, 2007. Вип. 38. С. 139–148.
4. Чиркин В.Е. Нетипичные формы правления. *Государство и право*. 1994. № 1. С. 21–36.
5. Георгіца А.З. Конституційне право зарубіжних країн : підручник. Тернопіль : Астон, 2003. 405 с.; Еллинек Г. Общее учение о государстве. Изд. 2-е испр. и доп. по второму немецкому изданию С.И. Гессеном. Санкт-Петербург, Н.К. Мартынов, 1908. Т. 1. 712 с.
6. Общая теория государства и права : учебник / под ред. В.В. Лазарева. Москва : Юрист, 1994. 458 с.
7. Александров И.А. Монархии Персидского залива: этап модернизации. Москва : Дело и сервис, 2000. 352 с.; Всеобщая история государства и права : учебник / под ред. К.И. Батыра. Москва : Былина, 1999. 273 с.
8. Словарь иностранных слов и выражений / авт.-сост. Е.С. Зенович. Москва : ООО «Издательство Астрель» : ООО «Издательство АСТ», 2004. 408 с.
9. Толстик В.А. Формы государства. Теория государства и права / под ред. В.К. Бабаева. Москва : Юристъ, 2004. С. 90–99.
10. Див.: Арановский К.В. Государственное право зарубежных стран. Москва : Инфра-М, 1998. 472 с.
11. Див.: Чиркин В.Е. Конституционные институты формы государства. Сравнительное конституционное право. Москва : Манускрипт, 1996. 563 с.
12. Див.: Каминский С.Л. Институт монархии в странах Арабского Востока. Москва : Наука, 1981. 356 с.
13. Черкасов А.И. Глава государства и правительство в странах современного мира. Конституционно-правовое регулирование и практика. Москва : Экзамен, 2006. 224 с.
14. Сапронова М.А. Государственный строй и конституции арабских республик. Москва : Муравей, 2003. 372 с.

15. Див.: Бостан С.К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики : монографія. Запоріжжя : Юрид. ін-т; Дике поле, 2005. С. 117–122.
16. Сухонос В.В. Методологія правового дослідження монархічної форми правління: термінологія і класифікація постіндустріальної епохи. *Методологічні проблеми правової науки* : матеріали міжнар. наук. конф., Харків, 13–14 груд., 2002 р. Харків : Право, 2003. С. 167–168.
17. Тихонова Є.А. Парламентська республіка. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2002. Т. 4: Н–П. С. 436–449.
18. Проблемы теории государства и права / под ред. М.Н. Марченко. Москва : Изд-во «Зерцало», 2005. 583 с.
19. Процюк І.В. Монархія як особлива форма державного правління. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Випуск 22. 2011. С. 71–85.
20. Арановский К.В. Государственное право зарубежных стран. Москва : Инфра-М, 1998. 473 с.
21. Хаустова М.Г. Форма правління та політико-правові фактори, які впливають на становлення форми правління: теоретичний аспект. *Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2018. № 4. С. 59–62.